

УДК 378. 112(09) ”18”

**ДОСВІД РОБОТИ ВЧЕНИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ
XIX СТОЛІТТЯ ЗІ СТИМУЛЮВАННЯ СТУДЕНТІВ
ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ**

Зеленська Л.Д.

*кандидат педагогічних наук, доцент Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

**ДОСВІД РОБОТИ ВЧЕНИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ
XIX СТОЛІТТЯ ЗІ СТИМУЛЮВАННЯ СТУДЕНТІВ
ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ**

Зеленська Л.Д.

Статтю присвячено аналізу досвіду роботи вчених рад університетів України XIX ст. зі стимулювання студентської молоді до наукових занять за такими напрямками: затвердження тем конкурсних наукових творів на підставі подань факультетів, установа загальної кількості медалей та розподіл їх між факультетами, визначення переможців конкурсу, надання дозволу на друк кращих студентських робіт від імені університету.

Ключові слова: учені ради, науково-дослідна робота студентів, способи стимулювання.

**ОПЫТ РАБОТЫ УЧЕНЫХ СОВЕТОВ УНИВЕРСИТЕТОВ
УКРАИНЫ XIX ВЕКА ПО СТИМУЛИРОВАНИЮ СТУДЕНТОВ
К НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ**

Зеленская Л.Д.

Статья посвящена анализу опыта работы ученых советов университетов Украины XIX в. в плане стимулирования студенческой молодежи к научным занятиям по таким направлениям: утверждение тем конкурсных научных сочинений на основании представлений факультетов, установление общего количества медалей и распределение их между факультетами, определение победителей конкурса, выдача разрешения на печать лучших студенческих работ от имени университета.

Ключевые слова: ученые советы, научно-исследовательская работа студентов, способы стимулирования.

**THE EXPERIENCE OF SCIENTIST COUNCIL'S WORK
OF UNIVERSITIES IN UKRAINE IN 19TH CEN. ABOUT STUDENTS'
STIMULATION TO RESEARCH ACTIVITY**

Zelenska L.D.

The article is dedicated to the analysis of the experience of work of Academic Senates in Ukrainian Universities in XIX century in the sphere of encouragement of students to scientific work in such areas: approval of themes of competitive scientific compositions on the grounds of presentations of faculties, determination of the general number of medals and their distribution between the faculties, finding of the winners of contest, grant of permission to print the best students' works in the name of University.

Key words: Academic Senates, research scientific work of students, ways of encouragement.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти головним чинником модернізації системи вищої освіти визнане поєднання освіти й науки, а однією з умов, що детермінують її подальший розвиток, – залучення до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді. У контексті вирішення вказаних проблем потребує переосмислення фундаментальний принцип університетської освіти, сутність якого полягає в поєднанні наукової та освітньої діяльності. Названий принцип має глибокі корені в університетській вітчизняній освіті й характеризується неоднорідними процесами успадкування своїх набутків.

У зв'язку з цим актуалізуються питання вивчення особливостей організації науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах на різних етапах її становлення й розвитку, керівництва цим процесом з боку окремих університетських структур.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення наукових джерел дозволяє констатувати, що питання організації науково-дослідної роботи студентів в історичному контексті широко представлені в ро-

ботах А. Алексюка, В. Вихрущ, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, О. Мартиненко, В. Майбороди, О. Микитюка, Н. Пузирьової, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та інших. Однак аналіз праць названих учених свідчить, що опубліковані в них дані лише побіжно торкаються діяльності колегіальних органів управління вищою школою за визначеним напрямом.

Мета статті – схарактеризувати коло повноважень та досвід роботи вчених рад університетів України XIX ст. з організації науково-дослідної роботи студентів та стимулювання їх до наукових занять.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, одним із способів заохочення студентів до науково-дослідної роботи впродовж XIX ст. слугувала підготовка конкурсних наукових творів, кращі з яких нагороджувалися золотими й срібними медалями або почесним відгуком. Щорічне визначення загальної кількості медалей, а також розподіл їх між факультетами університетські статути покладали на вчені ради. Окрім цього, до компетенції останніх належало право затвердження тем конкурсних творів на підставі подань факультетів й присудження медалей. Так, за свідченням Д. Багалія, уже 1812 року вчена рада Харківського університету затвердила дві теми конкурсних студентських робіт, запропоновані фізико-математичним факультетом («Объяснить явления и законы, которые до сего времени известны относительно испарения капельных жидкостей, а особенно воды») та словесним («О цели и пользе знания древних языков и преимущественно латинского») [1, 730]. Для нагородження переможців було вирішено виготовити золоті й срібні медалі, на одному боці яких розмістити надпис «Auspiciis Alexandri primi universitatis Charcoviensis», на іншому – «Ingenio et mori bus» та лавровий вінок. Показово, що цінність золотої медалі дорівнювала 4 імперіалам, а срібної – 3 і 1½ рубльовикам [1, 730].

Значимо, що вже 1814 року вчена рада Харківського університету удостоїла золотої медалі дисертацію, підготовлену кандидатом Філомафитським з латинської мови [1, 731].

Проте, як свідчать результати наукового пошуку, до середини 30-х років XIX ст. процедура присудження нагород за кращі студентські роботи не була юридично унормована. Лише 1837 року набули чинності «Правила про призначення й розгляд задач та присудження за їх

розв'язання медалей» [2], якими встановлювався такий порядок: кожне відділення філософського і юридичного факультету призначало по одній задачі із переліку наук по черзі згідно з тим порядком, у якому навчальні предмети перераховувалися в статуті. Запропоновані теми на підставі ухвали вченої ради оголошували на святковому університетському зібранні, яке проводилося по закінченні академічного року. Термін представлення творів на запропоновані теми встановлювався до 31 березня, щоб факультети мали можливість на підставі п. 104 статуту вивчити надані роботи і представити рішення щодо них на розгляд ученої ради до 31 травня поточного року.

Наразі студентські наукові твори в спеціальному пакунку без зазначення прізвища автора й адреси передавалися в правління університету черговому чиновнику. До змісту пакунка додавався особливий конверт із надписом: «Твір на тему, запроповану... факультетом». Цей надпис черговий власноручно викарбовував на доставленому пакунку, визначав його порядковий номер і заносив до чергової книги. Цього ж дня всі матеріали він передавав ректору, а саме: 1) твір без зазначення прізвища автора, але з девізом, що вказувався на початку й у кінці твору; 2) закритий конверт без адреси, у якому містився девіз наукового твору й вказувалося прізвище автора. Ректор мав відкрити пакунок, виставити порядковий номер, що відповідав установленому черговим, і направити твір для розгляду професору відповідної науки. Показово, що порядковий номер ректор виставляв і на конверті, але залишав його в себе для зберігання.

Професор, якому передавався твір для рецензування, не пізніше 10 днів після отримання повертав його декану з надписом: «Читав». Останній направляв твір циркулярно до всіх членів факультету, долучивши спеціальний аркуш, на якому зазначалася черговість прочитання й час, що відводився на утримання твору одним професором. Показово, що час для ознайомлення з твором розраховувався таким чином, щоб названа робота повернулася до декана не пізніше 8 травня.

Під час проведення факультетського засідання, дата якого встановлювалася деканом, професор, галузь науки якого відповідала заданій темі, виголошував представлені в письмовому вигляді відгуки на два найкращі твори. Ті з членів факультету, що знайомилися зі змістом

твору за дорученням декана, висловлювали свої міркування під час обговорення усно.

Зазначимо, що на факультетському зібранні визначалися два найкращі твори й встановлювалася винагорода за кожен із них. Окреслене питання вирішувалося більшістю в 2/3 голосів від загальної кількості членів факультету. У разі незгоди окремих членів факультету з думкою більшості, останні набували права подати письмову заяву, що долучалася до протоколу й передавалася для розгляду на засідання вченої ради. Всі розглянуті твори факультети мали повернути ректору до 20 травня, указавши номери тих із них, що були визнані незадовільними.

У день, призначений ученою радою для розгляду на її засіданні питання про нагородження золотою й срібною медаллю студентів, які запропонували власні рішення завдань на визначені факультетами теми, ректор представляв усі пронумеровані конверти, які до цього часу зберігалися в нього. Після ознайомлення з рішеннями факультетів і письмовими відгуками провідних фахівців, відкривали конверт, що відповідав порядковому номеру й девізу твору, представленого для нагородження медаллю. Решту конвертів спалювали в присутності членів ради.

Підкреслимо, якщо автор твору, удостоєний нагороди, не належав до числа студентів-відмінників або був маловідомий факультету, учена рада набувала права ухвалити рішення «піддати останнього словесному випробуванню на факультеті, беручи до уваги ідеї, викладені в творі». Медалі разом із спеціально виготовленим свідоцтвом вручалися студентам на святковому акті.

Знаменно, що твори, які мали «особливу цінність», на підставі рішення вченої ради друкували за рахунок університету й розсилали в інші університети та вищі навчальні заклади. Решту примірників надавали автору для самостійного розповсюдження як гонорар. Твори, що були удостоєні золотої медалі, проте які вчена рада не визнала за необхідне друкувати від імені університету, могли публікуватися автором за свій рахунок з правом підпису під заголовком: «Твір, удостоєний ученою радою... університету золотої медалі» [2].

Виконання окреслених приписів ученими радами вітчизняних університетів у другій чверті XIX ст. простежимо на прикладі університету Св. Володимира. Так, 1840 року учена рада названого університету удостоїла: а) золотої медалі твори студента 4-го курсу 1-го відділення філософського факультету І. Вернадського під девізом «Быть или не быть? Вот в чем вопрос» та студента 4-го курсу 2-го відділення цього ж факультету Г. Герасименка під девізом «Quod potui feci, faciant meliora potentes»; б) срібної медалі: твори студента 4-го курсу 1-го відділення філософського факультету К. Гирша під девізом «Страх, что будет там, в той безвестной стороне, откуда нет пришельцев», студента 3-го курсу 2-го відділення філософського факультету М. Подборського під девізом «Gum Deo», студента 3-го курсу юридичного факультету М. Ланге під девізом «Proprietas territoriealis est funs divitiarum civitatis» [3, 13-14].

Наголосимо, що названі автори згідно з рішенням ученої ради проходили спеціальне випробування на факультетах з метою перевірки «ступеня самостійності підготовлених роздумів». На підставі результатів випробувань названі студенти були визнані гідними установлених нагород.

Результати наукового пошуку засвідчили, що в другій половині XIX ст. кількість студентів, удостоєних медалей за наукові твори значно збільшилася, що пояснюється зростанням інфраструктури університетів, розширенням навчально-методичної бази, обладнанням лабораторій, клінік, поновленням бібліотечного фонду тощо. Це підтверджують статистичні дані. Наприклад, якщо на підставі рішення вченої ради університету Св. Володимира золотими й срібними медалями 1842 року було нагороджено 3 особи, то 1855 р. – 5, 1872 р. – 7, 1883 р. – 11 [5].

Вивчення історико-педагогічних матеріалів [4; 7; 8; 9] переконує в тому, що в другій половині XIX ст. питання про затвердження конкурсних студентських наукових тем, запропонованих факультетами, визначення кількості медалей та їх розподіл між факультетами, присудження студентам нагород, рекомендацію до друку за рахунок університету кращих студентських творів також постійно перебували в полі зору вчених рад університетів України і набули планового та систематич-

ного характеру. Наприклад, учена рада Харківського університету на засіданні 28 листопада 1874 р. затвердила теми студентських наукових робіт, що їх пропонував фізико-математичний факультет для нагородження медалями й почесним відгуком, а саме: з ботаніки «Морфология и систематика десмидов растений окрестностей Харькова» (при цьому ставилася вимога представити препарати і малюнки знайдених видів); з математики «Теория резидю по исследованиям как Коши, так и позднейших ученых»; хімії «Получение и исследование нитратов». Термін подання наукових творів установлювався до 1 грудня 1876 р. [7]. На засіданні 19 квітня 1873 р. вчена рада названого університету схвалила клопотання фізико-математичного факультету про друк за рахунок університету наукового твору стипендіата П. Борецького «Определение географической широты астрономической башни Харьковского университета, сделанное на вертикальном круге малого университетского инструмента работы Эртеля» [8].

Цінним з огляду на досліджувану проблему виявився й досвід роботи ученої ради Новоросійського університету в цьому напрямі. Так, на засіданні 21 листопада 1871 р. було розглянуто клопотання фізико-математичного факультету про нагородження автора твору під девізом «Сила тока прямопропорциональна электровозбудительной силе и обратно пропорциональна сопротивлению» почесним відгуком. Заслухавши рецензію на цей твір, проф. Шведова, члени вченої ради схвалили рішення фізико-математичного факультету. Проте після відкриття конверта із зазначеним девізом виявилося, що робота належить студенту О. Грицяю, котрий закінчив поточного навчального року курс на відділенні математичних наук з правом здобуття кандидатського ступеня. З огляду на це вчена рада прийняла ухвалу: «Затвердити О. Грицяя в ступені кандидата, видати йому відповідний диплом, а науковий твір відзначити почесним відгуком» [9, 215].

Як відомо, статут 1884 р. зберіг за вченими радами право «щорічно визначати загальну кількість медалей, що присуджували студентам і стороннім слухачам за твори на запропоновані теми, і розподіляти їх між факультетами». Так, учена рада університету Св. Володимира, на підставі ст. 134 статуту 1884 р. й керуючись кількістю тем, визначених факультетами для розв'язання на 1887/88 н. р. (усього 14: по історико-

філологічному – 5, фізико-математичному – 4, юридичному – 3, медичному – 2), ухвалила рішення виписати з дозволу попечителя округу 5 золотих і 8 срібних медалей, із яких розподілити між факультетами по 1 золотій і 2 срібні медалі, а одну срібну медаль залишити про запас [10]. Таке рішення вченої ради мотивувалося тим, що 1886 року із запропонованих факультетами 14 тем було присуджено лише 9 медалей, із них – 3 золотих і 6 срібних [10].

Зауважимо, що в університеті Св. Володимира на кінець XIX ст. на виготовлення медалей щорічно виділялося 750 крб. із спеціальних коштів університету. Вартість однієї золотої медалі становила 120 крб. 80 коп., срібної – 10 крб. [10].

Однак розширення повноважень факультетів на межі XIX-XX ст., позбавлення вчених рад фінансово-господарчих функцій зумовили перегляд усталених приписів. Наприклад, на засіданні вченої ради університету Св. Володимира 4 жовтня 1889 р. було заслухано пропозиції історико-філологічного факультету про внесення змін до правил стосовно присудження медалей за твори, запропоновані для вирішення факультетами. Необхідність такого заходу мотивували низкою чинників:

по-перше, потребою урівняти факультети в розподілі загальної кількості медалей, щоб кожен із них міг щорічно користуватися не менше, як двома золотими й двома срібними медалями. Така вимога пояснювалася тим, що право встановлення кількості задач і медалей ученими радами втратило юридичну силу, оскільки статутом 1884 р. навчальна функція останніх була зарахована до повноважень факультетів, а фінансова – передана правлінню;

по-друге, необхідністю надати можливість студентам працювати над розробкою проблеми протягом календарного року. При цьому звертали увагу на те, що на підставі діючих в університеті Св. Володимира правил про медалі (1884 р.), теми, запропоновані факультетами для розв'язання, оголошувалися на щорічному святковому акті (п. 129) 8 січня. Термін для представлення творів установлювався до 1-го листопада, а до 15 грудня факультети мали передати ректору відповідну рецензію. У такий спосіб на виконання роботи студентам відводили лише 9 місяців. До того ж під час оголошення тем (8 січня) більшість із

них, користуючись зимовими вакаціями, перебувала за межами міста і не мала змоги негайно почати роботу. Факультет пропонував установити дату 1 вересня як термін для оголошення конкурсних тем і водночас представлення їх авторами;

по-третє, вимогою більшості професорів перенести терміни перегляду студентських наукових робіт з 1-го листопада на 1-е вересня для більш детального і критичного їх аналізу. Як доказ наводилися аргументи про те, що на одну конкурсну тему нерідко подаються дві, а інколи й три ґрунтовні праці. Проте на їх об'єктивну оцінку відводиться фактично один місяць, оскільки інший час забирають формальності (передача роботи від ректора до декана, від декана професору й у зворотному напрямі) [11, 4-6].

Результати дослідження засвідчили, що названі пропозиції були підтримані членами ради університету Св. Володимира і знайшли відбиття в нових «Правилах про присудження медалей за твори на теми, які щорічно пропонуються студентам університету факультетами» (1889 р.).

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави для висновку, що питання організації наукової роботи студентів, а також визначення способів стимулювання останніх до наукової роботи впродовж досліджуваного періоду перебували в компетенції вчених рад. Керуючись положеннями університетських статутів, учені ради затверджували теми конкурсних творів на підставі подань факультетів; установлювали загальну кількість медалей, що призначалися за кращі наукові розвідки, й розподіляли їх між факультетами; визначали переможців; надавали дозвіл на друк студентських робіт від імені університету, що були удостоєні золотої або срібної медалі; ухвалювали зміни та доповнення до діючих «Правил про присудження медалей за твори на теми, які щорічно пропонуються студентам університету факультетами» тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребує діяльність учених рад університетів України ХІХ ст. зі стимулювання до науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д.І. Вибрані праці: В 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам), ч. I (1802-1815 гг.) / Д.І. Багалій. – Х.: Вид-во НУА, 2004. – 1151 с.
2. Правила о назначении и рассмотрении задач и присуждении установленных за их решения медалей // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – Т. 2 (1835-1849). – СПб.: В тип. Импер. Акад. Наук, 1866. – С. 210-214.
3. Записка и речь, чтения в торжественном собрании Императорского университета Св. Владимира 15 июля 1840 года. – К.: Тип. ун-та, 1840. – С. 12-17.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета Св. Владимира. Т1. /М.Ф. Владимирский-Буданов. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 674 с.
5. Академические списки Императорского университета Св. Владимира (1834-1884). – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. – 200 с.
6. Фортинский Ф.Я. Университет Св. Владимира в царствование Императора Александра III. 1881-1894 / Ф.Я. Фортинский. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1900. – 35 с.
7. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 30-го, 31-го мая и 21-го июня 1869 года // Унив. известия. – 1869. – № 9. – К.: Тип. ун-та, 1869. – С. 1-47.
8. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. – 1873. – № 4. – Х.: Тип. ун-та, 1873. – С. 125-157.
9. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1871 год // Записки Новороссийского университета. – 1872. – Т.8. – Одесса.: Тип. Ульриха и Шульце, 1872. – С. 215.
10. Извлечение из протокола заседания Совета университета Св. Владимира 30-го октября 1886 года // Унив. известия. – 1886. – № 3. – К.: Тип. ун-та, 1886. – С. 67-76.
11. Протокол заседания Совета Императорского университета Св. Владимира 4-го октября 1889 года // Унив. известия. – 1890. – № 2. – К.: Тип. ун-та, 1890. – С. 1-35.